

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Υπό τοῦ κ. I. SCIA KY

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλήμ

[Δημοσιεύομεν κατωτέρω τὴν διάλεξιν τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλήμ I. Scia Ky δοθείσαν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν. Ὁ κ. καθηγητὴς ἐτόνισε τὴν συγκίνησίν του διότι ὁμιλεῖ ἐνώπιον Ἑλληνικοῦ κοινοῦ καὶ μάλιστα εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ θέματος τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἀνέπτυξαν καὶ ἐκαλλιέργησαν.

Διαπιστοῦται γενικῶς εἰς τὰς ἡμέρας μας ἡ τάσις πρὸς ἀνανέωσιν τῆς κατὰ τάξεως τῶν ἀνωτάτων σπουδῶν. Μία ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκδηλώσεων τῆς τάσεως αὐτῆς εἶναι ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν σχολῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν εἰς ὄλας τὰς χώρας. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κοινή, ἐνιαία ἰδέα τοῦ τί εἶναι, τοῦ τί πρέπει νὰ εἶναι μία σχολὴ πολιτικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἐν πρώτοις: Τί εἶναι πολιτικὴ ἐπιστήμη; Δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἐπιστήμην κατὰ τὴν νατουραλιστικὴν τῆς ἔννοιαν, ἀλλὰ δύναται νὰ τὴν ἀντιληφθῇ καὶ κατὰ εὐρυτέραν, σωκρατικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἔννοιαν. Ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ εἶναι παρὰ ἡ ἐπιστήμη τῆς πολιτείας, ἐπιστήμη μιᾶς ἀνθρωπίνης πραγματικότητος, ἥτις ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της εὐρίσκεται ἐν συνεχεί ἐξελίξει. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγκλεισθῇ ἡ ἀνθρωπίνη πραγματικότης ἐντὸς τῶν νατουραλιστικῶν σχημάτων; Ὁ λόγος τῆς ἐξελίξεως, χαρακτηριστικὸς τῆς ἀνθρωπίνης πραγματικότητος, εὐρίσκεται εἰς μίαν πραγματικότητα ἀρχῶν, καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἐπιστήμη αὐτῆς τῆς πραγματικότητος ἀρχῶν πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σκεφθῶμεν μόνον νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀνθρωπίνην πραγματικότητα καὶ τὴν ἀλήθειάν της;

Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἀποκλείσωμεν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην τὴν μελέτην ὄλων ἐκείνων τῶν προϊόντων τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος τὰ ὅποια ὁ κοινωνιολόγος δύναται εὐλόγως νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει κοινωνιολογικῆς μεθόδου, δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ προϊόντων, ἄρα γεγονότων, ποὺ δύνανται πάντοτε νὰ καταταγοῦν εἰς κατηγορίας καὶ νὰ ὑπαχθῶν εἰς νόμους τῶν ὁποίων τὸ χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἀφαίρεσις. Οἱ νόμοι οὗτοι δὲν εἶναι πραγματικὴ εἰμὴ ἢ ἀφηρημένη μορφή τοῦ πραγματικοῦ περιεχομένου ποὺ μᾶς δίδει ἡ ἀντικειμενικὴ ἐμπειρία.

κόσμον τῆς ἐργασίας. Ἐρῶναι αἵτινες προϋποθέτουν τὴν συνεργασίαν ἐδικῶν εἰς τὰς διαφόρους ἀνθρωπίνους ἐπιστήμας, ψυχολόγων, κοινωνιολόγων, ἀνθρωπολόγων, οἰκονομολόγων κλπ.

Ἄλλως ἡ διαμορφουμένη ἀντίληψις εἶναι λίαν περιορισμένη καὶ ἔχομεν μίαν ἐσφαλμένην εἰκόνα, καθὼ μὴ ἐκπροσωποῦσαν παρὰ κατηγορίαν μόνον τῶν παραγόντων.

Ἡ σημασία τῆς ἀμερολήπτου καὶ ἀντικειμενικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης διὰ τὴν λύσιν τῶν κοινωνικῶν καὶ ἀνθρωπίνων προβλημάτων τοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι μεγίστη.

Ἐνῶ ὁ νόμος, ἡ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότης ποῦ ὑπαγορεύει τὸ κάθε τι, εἶναι τελείως διάφορος, ἔχει τὸν χαρακτήρα κατηγορημότητος, εἶναι αὐτὸ τοῦτο κατηγορία. Ὅποιος λέγει ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότης ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὄχι τόσον ὡς ἔδραν κατηγοριῶν ὅσον ὡς πηγὴν κατηγορικότητος, διότι θέτει τὸ περιεχόμενον του μὲ ἀξίαν πανανθρωπίνην. Ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατηγορία τοῦ Κράτους ;

Ἐν καταφατικῇ περιπτώσει θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα ποῦ ἕνας Σωκράτης θὰ ἠδύνατο νὰ θέσῃ : τί εἶναι τὸ Κράτος ; Διότι μίᾳ ἐπιστήμῃ ὀφείλει ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἐρώτησιν : τί εἶναι ; Ἦτοι κάθε ἐπιστήμῃ καταλήγει νὰ ἔχῃ ἴδιον ἀντικείμενον, ποῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενον ἄλλης τινὸς ἐπιστήμης θεωρούμενον ὑπὸ τὸ αὐτὸ πρῶσμα. Καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ ποῦ ὀνομάζομεν πολιτικὴ ἐπιστήμῃ ὅσον νὰ εἶναι : Τί εἶναι τὸ Κράτος ; Πράγμα ποῦ αἱ δῆθεν πολιτικαὶ ἐπιστήμαι πολὺ ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς δώσουν, ἢ κάθε μίᾳ χωριστὰ ἢ ἕλαι ὅμοῦ .

Ἦν' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, δηλ. ὡς πραγματικὸν ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, τὸ Κράτος δὲν εἶναι αὐτὸ ἢ ἐκείνο τὸ Κράτος, ἐμπειρικῶς λαμβανόμενον, ἀν καὶ ἀναφέρεται εἰς ὅτι ὀνομάζεται Κράτος εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Διὰ νὰ δώσωμεν εἰς ὑπάρχον Κράτος τὸ ὄνομα Κράτος πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τί εἶναι, τί δύναται νὰ εἶναι ἕνα Κράτος, νὰ ἔχωμεν κάποιαν ἰδέαν ἢ τουλάχιστον κάποιαν ἐξ ἐνστικτοῦ ἀντίληψιν αὐτοῦ...

Τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Κράτους θὰ εἶναι πρὸ παντός καὶ ἰδίως ἡ ἰδέα τῆς κρατικότητος (statalité).

Τὸ λάθος τῶν Jellinek, Kelsen, Burdeau προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν διείδαν τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ, λάθος ποῦ διέπραξαν αἱ δῆθεν πολιτικαὶ ἐπιστήμαι ποῦ εἶναι μᾶλλον πολυμάθεια καὶ ὄχι «σωκρατικὴ» γνώσις. Ὁ Jellinek ὀμιλεῖ περὶ τοῦ Κράτους ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως καὶ τοῦ Κράτους ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, κατὰ τρόπον ὥστε τὸ Κράτος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι δισυπόστατον. Ὁ Kelsen ἀφαιρεῖ τὴν κοινωνιολογικὴν ἔννοιαν τοῦ διδασκάλου του Jellinek καὶ περιορίζει τὸ Κράτος εἰς νομικὴν ὄντοτητα, τῆς ὁποίας ἡ θεωρία θὰ εὑρίσκει τὴν θέσιν της εἰς τὴν καθαρὰν θεωρίαν τοῦ δικαίου τοῦ ἰδίου Kelsen. Ὁ Burdeau ἐπανέρχεται τρόπον τινὰ εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἀποψιν, διὰ τῆς θεωρίας του τῆς ἐξουσίας. Ἐὰν πράγματι τὸ Κράτος ἔχει τὸν διπλοῦν ὡς ἄνω χαρακτήρα μήπως δὲν ἐπιβάλλεται κάποιαι σύνθεσις ;

Καὶ θὰ εἰδίδετο οὕτω ἡ ἐξήγησις τῆς παραδοξολογίας αὐτῆς ποῦ ἐνεφανίσθη ἤδη εἰς τοὺς ἀρχαιότερους στοχαστὰς τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸν Ἡράκλειτον λ.χ., κατὰ τὸν ὅποιον τὸ Κράτος εἶναι ἀναμφιβόλως δύναμις ἀλλ' εἶναι καὶ δίκαιον—καὶ θὰ εἶχε τις τὴν ἀλήθειαν τῶν Jellinek, Kelsen, Burdeau, καὶ θὰ ὑπερηθόσε τὸν δυαδισμόν εἰς τὰ πράγματα καὶ εἰς τὰς ἰδέας, τὸν δυαδισμόν τῆς πραγματικότητος, τὴν ὅποیان ζῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ λόγῳ τῆς ὁποίας ὑποφέρει τὸν δυαδισμόν τῆς ἰδέας, τῆς ὁποίας παρ' ὅλα ταῦτα δὲν δύναται νὰ παραιτηθῇ, καὶ τὴν ὅποیان βλέπει ὑπὸ μορφήν ἰδεώδους, ἀνεφίκτου ἴσως, πράγμα ποῦ τὸν κάμνει νὰ ἀποθαρρύνεται καὶ νὰ ἀπελπίζεται. Ὁ ἄνθρωπος ἀπελπίζεται διὰ τὸν ἑαυτὸν του

και δια τὸ Κράτος και ὁμως ἐξακολουθεῖ νὰ δημιουργῇ Κράτος και νὰ ζῆ εἰς αὐτό. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ σοφιστὴς δυνατὸν νὰ μὴ ἔβλεπε τίποτε ἄλλο εἰς τὸ Κράτος εἰμὴ δύναμιν και ὁμως δὲν θὰ ἐσκέπτετο σοβαρῶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν και νὰ ζήσῃ βίον ἀπολιτικόν.

Ἐν ἄνθρωπος δρᾷ—και ἀποδίδει εἰς τὴν πράξιν του πανανθρώπινον ἀξίαν— τῆς ἀποδίδει ἀξίαν διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔδρα, θέτει δηλαδὴ νόμον πανανθρώπινον μὲ τὴν συγκεκριμένην πράξιν του. Τὸ πνεῦμα εὐρίσκειται εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν παγκοσμιότητος, εἰς αὐτὴν τὴν παγκοσμιότητα τοῦ νόμου· τὸ πνεῦμα θέτει νόμον. Ἄλλ' ὁ ὕψ' ἡμῶν ταθεῖς νόμος μᾶς ἐξαναγκάζει, ἔχων ἐν αὐτῷ τὴν ἀναγκαιότητα ποῦ εἶναι ἀναγκαιότης αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος, γίνεται ἄνθρωπος ὅταν γίνεται ἐλεύθερος, ὅταν θέτει τὸν ἑαυτὸν του ὡς ἐκεῖνο ποῦ δεόν νὰ εἶναι. Ψυχολογικῶς ἡ ἀναγκαιότης ἐμφανίζεται ὡς διάφορος τῆς ἐλευθερίας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τρόπον ὥστε ὁ δυαδισμὸς ὑπάρχει πράγματι μεταξὺ ἀναγκαιότητος και ἐλευθερίας ὅταν τὰ στοιχεῖα ταῦτα θεωροῦνται ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ἀπόψεως ἣτις διαλύει και ἀφαιρεῖ, ἐνῶ εἰς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα ὑπάρχει ἐλευθερία διότι ὑπάρχει ἀναγκαιότης. Καὶ ἐναντι τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, ὡς ἀνεξαρτήτου και ἰδιαιτέρου ὄντος, ἡ ἀναγκαιότης ἐμφανίζεται sub specie τοῦ Κράτους ὅπερ ἐπιβάλλει τὸν νόμον, ἐτερονομικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τις, εἰς τὸ ἄτομον. Τὸ Κράτος εἶναι ἡ ἀναγκαιότης τοῦ νόμου ἢ, ἀκόμη καλύτερον, ἡ ἀληθῆς ἀναγκαιότης αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀνάγκη τῆς ζωῆς νὰ διέπεται ἀπὸ νόμους.

Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι τὸ Κράτος εἶναι πράγματι πηγὴ νόμου και δικαίου ὅπως τὸ θέλει ὁ Jellinek —ἀλλ' ὅχι τόσον ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ αὐτοπειθαρχηθῇ ὡς ἔκφρασις δυνάμεως πρὸ παντός—εἶναι πηγὴ δικαίου εἰς ὁ μῆτρον εἶναι και αὐτὸ δίκαιον, ἡ νομοθετικὴ ἀνθρωπίνην δραστηριότης εἰς ὁ μῆτρον ἐμφανίζεται ὡς ἀναγκαιότης δικαίου, πρὸς ἐξανθρωπισμὸν τῆς κοινωνιολογικῆς αὐτῆς πραγματικότητος τῆς κοινωνίας ποῦ εἶναι ἡ κοινωνία, τῆς ὁποίας ὁ κοινωνιολογικὸς χαρακτήρ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Jellinek εἰς τὸ Κράτος ὡς Κράτος. Τὸ Κράτος εἶναι κατ' οὐσίαν δίκαιον και δὲν δημιουργεῖ τὸ δίκαιον, ὡς θὰ τὸ ἠθέλεν ὁ Jellinek, πρὸς δικαιολόγησιν αὐτοῦ—ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν δικαιολογίαν του, ἐν τῷ γεγονότι ὅτι εἶναι πηγὴ δικαίου. Ἐξ οὗ ἡ κυριαρχία.

Πράγμα ποῦ δὲν διείδεν ὁ Kelsen, ἀρνούμενος ἀκόμη και τὴν ἰδέαν μιᾶς πηγῆς δικαίου, ἐν γένει. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ποῦ ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς μεθόδου, τὸ Κράτος εἶναι πράγματι νομικὴ κατάταξις, ὡς τὸ θέλει ὁ Kelsen. Ἄλλ' ὅχι κατάταξις ἐτοίμη, ἐκ τῶν προτέρων κατεσκευασμένη, στηριζομένη εἰς τὸ θεκανικὸν τοῦ «θεμελιώδους κανόνος», ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ εἰς τὸ ἔπακρον τυποποίησις τοῦ στοιχείου τῆς δυνάμεως, τοῦ στοιχείου κυριαρχίας εἰς τὸ ὅποιον ἠθέλησαν πάντοτε νὰ ἴδουν, μέχρι τοῦ Hobbes και τοῦ Austin και μέχρι τῶν πλησιεστάτων πρὸς ἡμᾶς στοχαστῶν, τὴν οὐσίαν τοῦ Κράτους. Ἐνῶ ἡ οὐσία τοῦ Κράτους εὑρίσκειται ἐν τῷ δικαίῳ και ὅχι ἐν τῇ κυριαρχίᾳ—ἀλλ' ἐν τῷ δικαίῳ ὡς ἐνεργῶ θέσει δικαίου ἀποβλεπούση εἰς ἐξανθρωπισμὸν τῆς ζωῆς, κατὰ τρόπον ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ δύναται νὰ διακρίνῃ, παραμένων πάντως ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς κρατικότητος και χωρὶς νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τὴν ἰδεολογίαν, μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου Κράτους δικαίου και τοῦ Κράτους ὅπερ ἀποκαλεῖ τὴν δύναμιν δίκαιον, πράγμα

Ο ΑΙΩΝ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ANDRÉ SIEGFRIED
τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας

Μετάφρασις :
ΝΑΝΑΣ ΡΟΥΣΑ-ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς παραγωγῆς ἔχομεν φθάσει εἰς τὸν αἰῶνα τῶν διευθυντῶν, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Burnham, εἰς τὸ βιβλίον του *Managerial Revolution*, αἰῶνα τὸν ὁποῖον θὰ ἠδυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἀποκαλέσωμεν διοικητικὸν αἰῶνα. Πράγματι, ὁ αἰὼν μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς μεγάλης διευθυντοκρατίας, εἰς τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο σφερίεται καὶ ἡ ἀναμφισβήτητος ὑπεροχὴ τῆς λευκῆς φυλῆς εἰς τὸν τομέα τῆς ἀποδοτικότητος.

Ἡ ἀνθρωπότης ἐγνώρισεν, ἐν πρώτοις, κατὰ τὴν διάρκειαν πολλῶν χιλιάδων ἐτῶν, ἴσως δεκάδων χιλιάδων ἐτῶν, τὴν περίοδον τοῦ χειροτέχνου, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν : Πολιτισμὸς τοῦ χωρίου πραγματοποιούμενος διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ἐργαλείου, βάσει αἰωνοβίων παραδόσεων, περικλείων ἐν ἑαυτῷ πολλὴν τέχνην, ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν καὶ τεχνικὰ ἐπιτεύγματα, μεταδιδόμενος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

Τὸ πλεῖστον τῆς ἀνθρωπότητος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ χρησιμοποιοῖ παρομοίαν βιοτεχνίαν, ἥτις κάθε ἄλλο παρὰ ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὴν ἐκβιομηχανισθεῖσαν Δύσιν. Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις τοῦ 18ου αἰῶνος, ἐν συνεχείᾳ, ἔχει ὀδηγήσει τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς μίαν ἐντελῶς νέαν κατεύθυνσιν, τὴν τῆς μηχανοποιήσεως, τῆς ὁποίας αἱ μέθοδοι ἔχουν ἤδη μεταβάλλει τὴν μορφήν τοῦ κόσμου, εἰς σημεῖον ὥστε

δυνατὸν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Kelsen, καθ' ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Kelsen.

Δικαίως, ἀπὸ τῆς ἀπόψεώς του, ὁ Burdeau θὰ θέλῃ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸ Κράτος ὡς νομικὴν κατάταξιν διὰ τοῦ στοιχείου «ἐξουσία» — ἀλλ' ἡ ἐξουσία αὕτη ἔναντι τῆς ἰδέας δικαίου ποῦ ἡ ἐξουσία θὰ εἶχε ὡς καθήκον νὰ πραγματοποιήσῃ δὲν εἶναι πραγματικῶς τίποτε ἄλλο εἰμὴ ἢ μετατροπὴ τοῦ κοινωνιολογικοῦ στοιχείου τῆς δυνάμεως καὶ ἡ πραγματοποιητέα ἰδέα τοῦ δικαίου δὲν εἶναι ἄλλο, διὰ τὸν Burdeau, εἰμὴ ἰδέα ἢ πρόγραμμα κοινωνικόν, κοινωνιολογικῶς ἐννοούμενον, καὶ θεσμιμένον ὡς δίκαιον. Εἰς τὴν πραγματικότητα, τὸ Κράτος δίδει εἰς ἑαυτὸ ἐξουσίας, πραγματοποιεῖται ἐν αὐταῖς, δι' αὐτῶν, διὰ τὰ πραγματοποιηθῆ ὡς δίκαιον, ἐνῶ ἡ σχετικιστικὴ ἰδέα τοῦ δικαίου δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἱστορικὴ, μεταβατικὴ τελεολογία, τὴν ὁποίαν κάθε Κράτος, ὡς Κυβέρνησις, θέτει εἰς ἑαυτὸ ὡς συγκεκριμένον σκοπὸν τῆς καθημερινῆς δράσεως τῆς Κυβερνήσεως — τελεολογία ἱστορικῶς καθωρισμένη, ἐντὸς τοῦ ἀπείρου ἀριθμοῦ τῶν δυνατῶν ἱστορικῶν σκοπῶν. Ἀπομένει εἰς τὸ Κράτος *qua talis* τὸ δίκαιον ὡς εἰδοποιὸς καὶ ἀκατάλυτος οὐσία του, ἡ ἐλευθερία ὡς ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ δικαίου, ὅπερ θὰ εἶναι ἀνθρωπισμὸς καὶ ἐλευθερία ἢ δὲν θὰ ὑπάρχῃ διόλου. Ἀποδεικνύεται οὕτω ὅτι τὸ Κράτος ἔχει ὡς ἴδιον καὶ ἀπόλυτον σκοπὸν τὴν ἐλευθερίαν, διότι ἡ ἐσωτέρα φύσις του εἶναι τὸ δίκαιον. Δίκαιον καὶ Κράτος, αἰωνίως συνδεδεμένα, εἰς σχέσιν μορφῆς καὶ πραγματικότητος, εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ποῦ τὰ καθιστᾷ αἰώνια, ἐφ' ὅσον βεβαίως ὑπάρχει ὁ ἀνθρώπος.